

УДК 811.161.2+811.163.41]735115

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОПИСНИХ СИСТЕМ УКРАЇНСЬКОЇ ТА СЕРБСЬКОЇ МОВ

Левко ПОЛЮГА

Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України
вул. Козельницька, 4, Львів, 79026
Відділ мовознавства

У статті проведена порівняльна характеристика правил та принципів українського та сербського правописів, яка в історичному та культурологічному планах наближена і дуже цікава. Важлива в цьому аспекті діяльність членів “Руської трійці” та В.Караджича.

Ключові слова: український правопис (орфографія), сербський правопис (орфографія), “Руська трійця”, В.Караджич.

Проведення порівняльної характеристики українського та сербського правописів доцільне не лише з метою виявити подібності/неподібності тих чи інших правил орфографії та визначити їхню типологію. Напевно, важливіше провести паралелі історико-культурологічного рівня, розкрити долю правописів українського і сербського народів, драматизм походження нових принципів їхніх орфографічних кодексів. Як відомо, спільним принципом розбудови сучасних українського та сербського правописів є їх основний фонетичний принцип.

В українському мовознавстві та й філології взагалі вже не раз зверталася увага на спорідненість сербської та української мов, культур, літератур¹, відзначалося, що правопис, правописні принципи В.Караджича впливали або давали поштовх до відродження національного життя в Україні, зокрема в Галичині². Протягом ХІХ ст. українці захоплювалися збірками його фольклорних матеріалів, багато зібраних ним пісень перекладалося або переспівувалося українською мовою відомими українськими поетами, серед яких були М.Шашкевич, М.Метлинський, М.Старицький, І.Франко, Ю.Федькович³, захоплювались перш за все тими успіхами, яких досяг у сербській культурі Вук Караджич. Саме тому слова із передмови “Русалки Дністрової” “другі слов’яни вершка ся дохоплюють”⁴ стосувалися насамперед сербів.

¹ Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів на сем’ю слов’янських мов та їх взаємне споріднення. Прага, 1927.

² Білодід І. Вук Караджич в історії українсько-сербських зв’язків. Київ, 1965.

³ Гуць М. Сербо-хорватська народна пісня на Україні. Київ, 1966; *Його ж.* Сербо-хорватські народні пісні в українських перекладах (1837–1965) // Слов’янське літературознавство і фольклористика. Київ, 1970. Вип.5.

⁴ Русалка Дністровая. Фотокопія з видання 1837 р. Київ, 1950. С.Ш.

Якщо порівнювати історію існування українського та сербського правописів, то доля їх неодноразово перехрещувалася, а в самих системах знаходимо багато спільного. І українська, і сербська орфографії побудовані на кириличній основі. Ще в часи Київської України-Русі, коли більшість книг писалося церковно-слов'янською орфографією, багато слів читалося по-українському, і самі правописні правила поступово наближалися до української вимови. “Українська мова в старі віки, – підкреслював професор І.Огієнко, – була на Україні і мовою церкви. Українською мовою проповідники наші постійно навчали народ; в українській мові постійно читано Євангелію й Апостола; українською мовою читано Синаксарі, Катехизис, життя святих і т.ін. Служба Божа правилася правдивою українською мовою. Коли додамо до цього свої українські звичаї церковні, то бачимо, що стара церква наша справді була українською”⁵. декому це твердження може видатися дещо перебільшеним, але враховуючи те, що мова багатьох церковних службових книг, Євангелій учительних, що виходили протягом XVI–XVII ст., яких виявлено понад 150, була дуже близькою до народної, правдивість цих слів не викликає сумніву. Правда, були намагання, часто зумовлені зовнішніми чинниками, які, наприклад, у XIV ст. надходили й із Сербії, очистити ці новації правопису в церковних книгах. Такі вимоги стосувалися повернення до написання юсів, а під впливом сербської орфографії у кінці слів в українських книгах **ъ** замінювалося на **ь**. Проте новаторство перемогло, і такі намагання не були довготривалими.

Або був ще такий факт: і в українському, і в сербському правописах тривалий час велася боротьба прогресивних течій в оформленні орфографічних норм з початковими церковно-слов'янськими традиціями. В історії української літературної мови до І.Котляревського були твори, писані живою мовою, але вони не змогли стати основою для створення правопису на народній вимові, бо не мали важливого суспільного значення. І в сербській писемності до В.Караджича вже писалися твори, що наближалися до народної мови. Це, зокрема, поема Йована Раїча “Бій змія з орлами”, яка проте не мала значного впливу на сербську громадську думку. Різної, що існував у мові сербської писемності, намагався усунути і Дозифей Обрадович, але цей письменник також був непослідовним, і його праця не вплинула на вироблення стійких правописних норм. За своїм суспільним значенням ці твори нагадували твори українського літературного бароко, вірші українських письменників І.Некрашевича, Г.Сковороди, українські народні пісні – вони засвідчували існування української мови в українській писемності, але не спричинилися до появи нового напрямку в українській орфографічній системі. До того ж на шляху до утворення українського фонетичного правопису став так званий традиційний правопис. Уведення російського гражданського шрифту Петром I в Росії частково вплинуло на те, що в Україні розвинулась система зі збереженням традиційних знаків, яку ще називають етимологічним правописом. Він не мав вироблених правописних правил, але утверджувався у виданнях М.Максимовича у першій половині XIX ст. та частково на Закарпатті у

працях І.Панькевича в ХХ ст. і відповідно називався *максимовичівкою* та *панькевичівкою*. Оба вчені зверталися до загальнонародної мови, але через суспільні обставини вважали, що такі традиційні правила давнього правопису в наявній у них ситуації найбільш відповідні.

Водночас в Україні почали появлятися видання, автори яких упрощували систему орфографії, користуючись принципом фонетичного транскрибування. До таких видань насамперед належить “Енеїда” І.Котляревського (1798) та “Граматика мало-російського наріччя” О.Павловського (1818). В останньому виданні автор за принципом фонетики звук *і*, незалежно від його походження, передавав літерою *і*, а давні *ы* та *ї* – одною літерою *и*. Отже, в Україні почав розвиватися правопис за фонетичним принципом.

Приблизно у той же час, але більш рішуче, в Австро-Угорщині серб В.Караджич під впливом В.Копітара на основі рідної говірки створює “Граматика сербської мови за говорами простого народу” (1814), а згодом за принципами цієї граматики публікує збірки народних пісень, казок, приказок. Важливе місце для утвердження правописної системи В.Караджича мав “Сербський словник, пояснений німецькою та латинською мовами” з додатками правописних правил його граматики (1818).

При створенні свого правопису Вук Караджич постійно стежив за тим, щоб його правописна система була простою і доступною для усіх верств громадян, щоб вона точно передавала елементи народної мови за принципом “пиши, як говориш, читай, як бачиш”. В.Караджич прагнув сформувавши таку систему абетки, у якій кожен звук мав би свою літеру. Для цього створювалися нові буквені позначки, ліквідувалися юси, *h*, *ы*, кінцев *ъ*, *ь*.

Правопис В.Караджича викликав протести консервативної сербської громадськості, зокрема сербського духовенства, які були прихильниками традиційного правописання. 54 роки довелося боротися сербському реформаторові, поки після двох заборон у 1868 р. нова орфографія сербської мови була затверджена.

В Україні не було своєї влади. До того ж народ був роз’єднаний кордонами чужих держав тому справа тут йшла дещо по іншому. Незважаючи на те, в першій половині ХІХ ст. під впливом діяльності Вука Караджича прогресивно налаштована молодь Галичини, зокрема члени “Руської трійці”, маючи таких попередників, як О.Павловський, М.Лучкай, І.Могильницький (у трактаті останнього “Відомость о руском язъци” відзначалося, що українська мова є єдиною на всій українській території і незалежною слов’янською мовою), доходять висновку, що кирилична орфографія добра для старослов’янської мови, але звукового складу української передати не може. Виходячи з цього, члени “русської трійці” вважали за потрібне перевести український правопис на фонетичну основу, за прикладом Вука Степановича вони спрощували абетку, вводили в неї нові літери, а якщо використовували старі, то надавали їм нового звучання.

І знову ж, як і в Сербії, такі новації викликали спротив, особливо з боку найконсервативнішої частини галицького суспільства – москвофілів, що витворили суміш різномовних елементів і називали її російською мовою. Їх підтримувала і значна частина духовенства на чолі з клерикальною верхівкою, бо, як писав І.Франко, “Русалка Дністровая”, хоть і який незначний її зміст, які неясні думки в ній висказані, була свого часу явищем наскрізь революційним. Бо зважмо лишень, що становило голо-

вну суть тодішнього руху в нас! Передовсім традиція церковна... Відтак традиція мовна, котра згори осуджувала все написане не по-церковному і не церковним правописом. Оперта на тих двох авторитетах, мусила література стати кастою, зректися всякого поступу, всякої критики, всякої живішої мислі... А "Русалка Дністровая" якраз ударила від одного маху на всі три точки... ба навіть у письмі і правописі відбігла від старої традиції"⁶.

На жаль, в Україні не було такої стійкості, яку проявляв Вук Караджич. Ситуація загострилася тим, що окремі члени "Руської трійці" зрадили свої погляди і перейшли на позиції інших мов (Я.Головацький став москвофілом, І.Вагилевич перейшов на польську мову, а М.Шашкевич помер). Противників "Руської трійці" найбільше драгувало те, що молодь послідовно розвивала революційний почин Вука.

Показово в цьому плані була брошура священника зі Шкла Й.Лозинського, у якій автор назвав новий правопис дикістю, мовляв, його не похвалить і "найпростіший дяк"⁷.

Хоча нові правописні правила викликали заперечення, однак наступні покоління українських мовознавців та культурних діячів не покидали думки удосконалювати їх. На жаль, у них не було єдиного погляду на всі моменти орфографічних правил, кожен вносив щось своє, і проекти видавалися завжди окремо і називалися за прізвищами їхніх авторів – кулішівкою, драгоманівкою, желехівкою, гринченківкою. На Буковині ці правила по-новому осмислив С.Смаль-Стоцький⁸.

Остаточне зведення правил правопису на фонетичній основі почалося тоді, коли Україна була проголошена самостійною державою. Ініціаторами нового правопису були міністри УНР І.Стешенко, якого більшовики вбили в Полтаві 1918 р., та І.Огієнко. 1918 р. Українська академія наук схвалила "Найголовніші правила українського правопису", які вийшли друком лише 1921 р. Вони лягли в основу компромісного правопису 1928 р., затвердженого наркомом освіти М.Скрипником. 1929 р. Наукове товариство ім. Т.Шевченка рекомендувало використовувати цей правопис в Галичині.

У 1933 р. в Україні правопис 1928 р. був заборонений як націоналістичний і створений новий, наближений до російських правописних норм. У ньому, зокрема, була знята літера *ѣ*, бо такої не було в російському правописі (поновлена щойно в 1990 р.), ліквідовано кличний відмінок і ін. 15 червня 1994 р. постановою Кабінету Міністрів України № 402 затверджена Українська національна комісія з питань правопису при Кабінеті Міністрів України для підготовки нової редакції правопису. Комісія вже завершила свою роботу, але правопис ще не затверджений. Останнім часом навколо українського правопису тривають суперечки, які частково відбивають ситуацію в українському суспільстві – одні, які за чистоту рідної мови, підтримують думку розбудовувати правописні правила на національних підвалинах, інші вважають, що слід зберегти проросійські правила в українському правописі, які були заведені тоталітар-

⁶ Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти тт. Т.26. Київ, 1980. С.90.

⁷ Лозинський І. О образованію языка руского. Перемишль, 1849. 12с.

⁸ Бевзенко С.П. Становлення української графіки і орфографії // Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства: Історія вивчення української мови. Київ, 1991. С.27–42.

тоталітарним режимом радянської влади і мали на меті зблизити українську мову з російською, і врешті остаточно злити з останньою. До правописних справ долучилися політичні пристрасті людей часто некомпетентних. І хоч комісія видала проект нової редакції українського правопису⁹, уряд наразі його заблокував.

Українські та сербські мовознавці стоять на єдиній, безперечно, правильній позиції – процес удосконалення правописів повинен постійно тривати, щоб вибрати кращий варіант відповідних правил, а правопис має будуватися на національних теоретичних основах. Його повинні робити люди, причетні до філології. Ця думка визнана в цивілізованих країнах цілого світу і, їй належить дотримуватися.

COMPARATIVE CHARACTERISTIC OF ORTHOGRAPHIC SYSTEMS OF UKRAINIAN AND SERBIAN LANGUAGES

Levko POLYUNA

I.Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine
4, Kozelnycka Str., L'viv, 79026
Language department

Ukrainian and Serbian orthographic systems have many common features: Cyrillic base, phonetic principles of orthography, some common hysterical phenomena in the development. These systems have being perfected till up now.

Key words: Ukrainian orthography, Serbian orthography, "Ruska Triytsa", V.Karadzhich.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2000
Прийнята до друку 17.04.2001

⁹ Український правопис (Проект найновішої редакції). Київ, 1999. 340 с.